

İstismar insan alverinin məqsədi, qurbanın istismar edilməsidir və o, insan alveri əməlinin əsas ünsürüdür. İnsan alveri əməli istismar baş verəndə yaranır, bu, insan alverçisinin niyyətidir, insan alveri cinayətinin üçüncü ünsürünü tamamlayan faktiki istismar deyildir, məsələn, insan alverçisi istismar etmək niyyətindədir. BMT-nin İnsan Alverinə dair Protokolunda istismarın anlayışı verilmir və bu anlayışı vermək hər bir dövlətin öz üzərinə düşür. Palermo Protokolunun 3(a) bəndində deyilir: “İstismara, ən azı, digərlərinin fahişəliyinin istismarı yaxud digər formalarda cinsi istismar, məcburi əmək və ya xidmətlər, köləlik, köləliyə oxşar hallar və orqanların çıxarılması aid edilir” Aİ-nin 2011/36/EU nömrəli Direktivinin 2-ci maddəsində nəyin insan alveri hesab edilməli olmasına dair geniş anlayış verilmiş və istismarın əlavə formaları da əhatə olunmuşdur.

Bunlar məcburi əməyin bir forması kimi başa düşülməli olan “məcburi dilənçilik” və cinayət, eyni zamanda, cibgiriş, mağazadan oğurluq, narkotiklərin qanunsuz dövriyyəsi və cəzalanmalı olan və gəlir əldə etmək niyyəti daşıyan digər oxşar əməlləri törətmək üçün şəxsin istismarı kimi başa düşülməli olan “cinayətkar hərəkətlərin istismarı” olmuşdur. UNODC-nin “İstismar” Konsepsiyasına dair Araşdırma Sənədində vurğulandığı kimi “istismar yaxşı və ya vahid şəkildə anlaşılmır” və “istismarın bəzi formaları, xüsusilə, praktiki və dəlillərlə bağlı məsələləri qaldırır”. Bu, istismarın anlayışının verilməsində və onun milli qanunvericiliyə daxil edilməsində problemlər yarada bilər. Bu, həm də istismar vəziyyətlərində olan qurbanları başa düşməyi və ya müəyyənləşdirməyi

tədricən artmaqdadır. Son araşdırmalar onu göstərir ki, əməyin istismarı, işləmək üçün xarici ölkələrə üz tutan səriştəsiz insanlarla böyük bir problemə çevrilir. İstismarın yeni meydana çıxan və dəyişən formalarından əlavə, istismara görə məsuliyyət daşıyan insan alverçiləri davamlı şəkildə bu əməli törətmə üsullarını da dəyişir və inkişaf etdirirlər. Buna görə də, insan alverçilərinin insan alveri əməlini necə törətmələrini başa düşmə istismarın müxtəlif formalarını başa düşmə kimi vacib ola bilər. Məcburi əmək (köləliyə bənzər hallar). Dünyada məcburi əməyin istismarı halları getdikcə daha çox müəyyən edilir, təqiblərin sayı isə məhduddur. Buna tədricən təkcə dövlətlərin üzərinə öhdəliklər qoyan insan hüquqlarının pozulması kimi deyil, eyni zamanda, həm milli, həm də

məcburi əməyin heç bir anlayışı yoxdur və İnsan Hüquqları haqqında Konvensiyanın 4-cü maddəsində icbari və ya məcburi əməyin anlayışı verilmir. BƏT-in 1930-cu il Məcburi Əmək haqqında Konvensiyasında verilən, Van der Musselenin Belçikaya qarşı çıxışı etdiyi işdə qəbul edilmiş qərarda təsdiqlənən anlayışın (Nr.29) AŞ Konvensiyasındakı anlayış üçün əsas kimi götürüldüyü görünür. BƏT-in 1930-cu il Məcburi Əmək haqqında Konvensiyasının 2-ci maddəsinin 1-ci bəndində icbari və ya məcburi əməyə aşağıdakı kimi anlayış verilir: “Hər hansı bir cəza ilə hədələyərək, hər hansı bir şəxsdən tələb olunan və müvafiq şəxsin bunu könüllü şəkildə etməyi təklif etmədiyi bütün işlər və xidmətlər”. BƏT-ə görə, cəza ilə hədələmə heç də həmişə qurbanın

İNSAN HÜQUQLARININ POZULMASI: İSTİSMAR

və istismarın müxtəlif formalarını qəbul etməyi çətinləşdirə bilər.

İstismar insan alveri hallarında gəlir mənbəyi və buna görə də öz cinayətlərini törətməkdə insan alverçiləri üçün əsas hərəkətverici qüvvədir. İstismar müxtəlif formalarda ola bilər, lakin prinsip budur ki, insan alverçiləri qurbanların nə qədər çox məhsuldar səy göstərməsinə nail olarsa, insan alveri əməlini törətmək üçün maliyyə stimulu da bir o qədər böyük olacaq. BMT-nin İnsan Alverinə dair Protokolunda və ya beynəlxalq hüquqi sənədlərdə istismarın anlayışının olmaması o deməkdir ki, istismarın formalarının müəyyənləşdirilməsi hər bir dövlətin öz öhdəliyinə buraxılmışdır. Dövlətlərə ya yeni anlayışlar qəbul etməklə, ya da təyin edilmiş anlayışları müvafiq ölkədə və ya mədəni kontekstdə uyğun gələn müəyyən davranışı əhatə edəcək şəkildə təfsir etməklə, bu siyahını genişləndirməyə icazə verilir. İnsan alveri yalnız cinsi istismar məqsədilə insan alverini əhatə etmir, eyni zamanda, bura istismarın bir sıra digər formaları da aiddir. İnsan alverini əmələ gətirən istismarın müxtəlif və yeni meydana çıxan formalarına dair biliklər

beynəlxalq səviyyədə cinayət qanunvericiliyinin bir norması kimi baxılır. Ayrı-ayrı fərdlər məcburi əməyə görə cinayət məsuliyyətinə cəlb edilir və dövlətlər belə cinayətləri təqib etmək kimi öhdəliklər daşıya bilərlər. Əsas problemlərdən biri odur ki, müxtəlif hallar cinayət ədliyyə məsələsi kimi qəbul edilmir və ya müəyyən olunmur və onlara inzibati məhkəmələrdə əmək qanunvericiliyinin pozuntusu kimi baxılır. Təhlükəsizlik qaydalarını pozma, müəyyən edilmiş iş vaxtını aşma və məvaciblərin saxlanması kimi əməyin istismarının ən yüngül formaları işəgötürənlər tərəfindən əmək qanunvericiliyinin pozulmasıdır. Bu pozuntulara görə işəgötürən əmək və inzibati qanunvericiliyə görə məsuliyyət daşıyır. Bu pozuntulardan əlavə, işəgötürən özü və ya başqa insanlar vasitəsilə işçiləri istismara cəlb etmək və belə vəziyyətlərdə saxlamaq üçün qanunsuz vasitələrdən istifadə etdikdə, bu hal məcburi əmək və ya məcburi əməyin istismarı üçün insan alveri kimi təsvif oluna bilər: bu, cinayət təqibinin obyektidir. Məcburi əmək (köləliyə bənzər halların) anlayışı, BMT-nin İnsan Alverinə dair Protokolda

iş görməsinə nail olmaq üçün insan alverçisinin və ya istismarçının müəyyən formada birbaşa cəza tətbiq etməsi demək deyildir. Hədələmənin nəzərə çarpmayan bəzi formaları mövcuddur, bəzən bu, psixoloji növdə olur, yaxud hüquqların və ya imtiyazların itirilməsi formasında ola bilər. BƏT-in bələdçiliyi çox vacibdir, belə ki, bir çox hallarda məcburi əmək üçün insan alverində sət fiziki zorakılıq əvəzinə, psixoloji istismar, nəzarət və təsir olur. BƏT-in Məcburi Əməyə dair Qlobal Hesablamalarında deyilir: “Məcburi Əmək, beləliklə, görülən işin mahiyyəti (milli qanunvericiliyə əsasən, bu, ya qanuni, ya da qeyri-qanuni ola bilər) ilə deyil, işi gören şəxs və işi tələb edən şəxs arasında münasibətlərin xüsusiyyətləri ilə təyin olunur. Belə olan halda, bəzən məcburetəmə vasitələri açıq və müşahidə edilə bilən olur (məsələn, silahlı dəstələr işçilərin iş yerini tərk etmələrinə mane olur, yaxud qıfıllanmış yerlərdə işçilərin azadlığı məhdudlaşdırılır), çox vaxt isə məcburetəmə daha çox hiss edilməyən şəkildə olur və dərhal müşahidə edilmir (məsələn, şəxsiyyəti təsdiq edən sənədlərin alınması, yaxud orqanlara xəbər

verməklə hədələmə)”. Əməyin istismarına anlayış vermək üçün birbaşa bələdçilik olmasa da, BƏT, tək və ya birgə şəkildə əməyin istismarını göstərə bilən bir sıra ünsürləri müəyyənləşdirmişdir. Üç əsas ünsür; (i) müvafiq şəxs tərəfindən müəyyən formada iş görülməsi, yaxud xidmət göstərilməlidir. (ii) İş fiziki, psixoloji, maliyyə və ya digər formalarda ola biləcək cəza hədəsi altında görülür. (iii) İş könüllü olaraq görülmür, yəni şəxs ya bu fəaliyyətlə öz istəyi ilə məşğul olmur, ya da məşğul olduqda bildirilən müəyyən müddətdən sonra (Konvensiyada özü deyilir) ödəniş və ya digər hüquqlardan imtina etmədən işi tərk edə bilmədiyini görür. Aİ-dəki dövlətlər nəyin istismar olması aydınlıq gətirmək üçün müxtəlif yanaşmalar qəbul etmişlər. Niderland kimi bəzi dövlətlər belə hərəkətin nəyə səbəb olmasının təfsirini məhkəmələrin öz mülahizəsinə buraxdığı halda (insan alveri Konsepsiyasının həddən çox geniş təfsir olunması və cinayətin ağırlığının azadılması riski ilə), Belçika kimi digər dövlətlər, diqqəti, istismarın fundamental aspekti kimi, insan ləyaqətinin pozulması Konsepsiyasına yönəlmişlər. Özbəkistan Turçinova qarşı - Mirabad Rayon Məhkəməsi, Özbəkistan UNODC No.: UZB001: Məhkum olunma tarixi: 2012-12-17. 2012-ci ilin yazında, müttəhim T, digər şəxslərlə birgə, dörd nəfərin aldaddıqları, cəlb edilməsini və tikintidə fəhlə işləmək üçün Qazaxıstanda Çernayevka şəhərinə aparılmasını təşkil etmişdir. Ora gəldikdən sonra onlar həmin dörd nəfəri tikinti

sahəsinə aparın H adlı şəxsə təhvil verilmişlər. Tikintinin sahibi onların pasportlarını ellərindən almış, onlara heç bir məvacib ödəməmiş və güc tətbiq etmək hədəsi ilə onları istismar etmişdir. Bu, 2012-ci ilin iyul ayınadək davam etmişdir. 2012-ci ilin iyun ayında, müttəhim T tərəfindən digər bir qurban tikintiyə cəlb olunmuş və eyni vəziyyətə düşmüşdür. Öz işinə görə, müttəhim T 560,000 tenge almışdır, T eyni mütəşəkkil cinayətkar dəstdən istifadə edərək, yuxarıda göstərilən sahəyə daha 3 qurban göndərməklə və bunun müqabilində 1200 ABŞ dolları almaqla, bu təcrübəni 2012-ci may ayında da davam etdirmişdir. Dörd qurbanın şahid ifadələrini, habelə, toplanan dəlilləri və T-nin günahını etiraf etməsini nəzərə alaraq, məhkəmə müttəhim T-ni, Özbəkistan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 135-ci maddəsinin 3(g) hissəsinə əsasən, aldatma yolu ilə məcburi əməyə cəlb etmək üçün insan alveri, insanları onların iradəsinə qarşı ölkədən kənara aparma, təhvilvermə və saxlama, onların iradəsinə qarşı sənədlərini əlindən alma və mütəşəkkil cinayətkar dəstdə iştirak etmə əməllərində təqsirli bilmişdir. UNODC-nin İnsan alverinə dair presedent hüququ ilə bağlı məlumat bazası. Əməyin istismarının dəqiq anlayışı olmadığı üçün əmək hüquqlarının pozulması baxımından istismar və məcburi əməyi təşkil edən kəskin istismar arasındakı fərqi müəyyənləşdirmək çətinidir.

VAHİD ÖMƏROV,
fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru